

UDK 821.21/.41
Originalni naučni rad

Dr. sc. İsmet Şanlı
Dr. sc. Edina Solak

DİVAN EDEBİYATINA GENEL BAKIŞ

Özet

XI. yüzyılın sonlarından itibaren Türkler yavaş yavaş Anadolu'da çeşitli yerleri fethetmeye başlamıştır. Bu fetihler sonunda Osmanlı devletini kurmuşlardır. Türklerin Anadolu'yu yurt haline getirmelerinden sonra burada Türk kültür ve edebiyatı da daha sağlam zeminde gelişmeye başlar. XII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da gelişen Türk edebiyatında yazılan ilk Türkçe eserlerin daha çok Arapça ve Farsçadan yapılan tercümeler olduğu, ancak XV. yüzyıldan itibaren Türkçe özgün eserler yazıldığı görülür. İslam kültür ve medeniyetinin yanında Arap ve Fars edebiyatlarının -özellikle Fars edebiyatının- etkisiyle XIII-XIX. yüzyıllar arasında Anadolu'da (genel olarak Osmanlı coğrafyasında) gelişen ve zamanla bir gelenek oluşturan Türk edebiyatına, "Divan Edebiyatı" adı verilmiştir. Bu yazıda, Divan edebiyatının tanımı ve bu edebiyatın dönemleri ve eserleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelime: *Divan Edebiyatı, Eski Türk Edebiyatı, Klâsik Türk Edebiyatı, Aruz, Edebî Gelenek*

KRATAK PREGLED DIVANSKE KNJIŽEVNOSTI

Sažetak

Krajem XI stoljeća Turci su počeli da osvajaju prostor Anadolije, a rezultat tih osvajanja je nastanak Osmanske države. Nakon što su osvojili Anadoliju, počeli su da rade na širenju turske kulture i književnosti. Prva djela koja su nastala na tom prostoru u XII stoljeću predstavljaju prijevode djela sa arapskog i perzijskog jezika, ali početkom XV stoljeća pojavljuju se originalna djela na

turskom jeziku. Književnost koja se formirala na prostoru Anadolije (područje Osmanskog carstva) na osnovu naslijeđa islamske kulture i umjetnosti, prije svega arapske i perzijske književnosti, nazvana je divanskom književnošću. Trajala je u periodu od XIII do XIX stoljeća. U ovom radu nastojat ćemo definirati divansku književnost i dati kratak pregled djela koja su nastala u tom periodu.

Ključne riječi: *Divanska književnost, Stara turska književnost, Klasična turska književnost, aruz metar, književna tradicija*

Giriš

Türk tarihinin VIII. yüzyıldan günümüze kadar olan sürecinde, iki önemli dönüm noktası vardır. Bunlardan birincisi, Türklerin X. yüzyıldan itibaren Müslüman olmaya başlamaları, ikincisi ise XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Batı medeniyetinin etkisine girmeleridir. Bu önemli dönüm noktaları dikkate alınarak Türk edebiyatı da çeşitli edebiyat tarihlerinde, “İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatı”, “İslâmî Dönem Türk Edebiyatı” ve “Batı Etkisindeki Türk Edebiyatı” olmak üzere üç ana döneme ayrılmıştır. İslâmiyet öncesi Türk edebiyatının günümüze kadar ulaşan ilk yazılı eserleri, VIII-IX. yüzyıllarda yazılmış olan Göktürk ve Uygur metinleridir. İlk yazılı eserlerini XI. yüzyılda veren İslâmî dönem Türk edebiyatı, Fars edebiyatının etkisiyle gelişerek varlığını XX. yüzyılın başlarına kadar devam ettirmiştir.

İslâmî dönem Türk edebiyatını, “İslâmî Dönem Doğu Türk Edebiyatı” ve “İslâmî Dönem Batı Türk Edebiyatı (=Divan Edebiyatı)” olmak üzere iki başlık altında değerlendirmek mümkündür. İslâmî Dönem Doğu Türk Edebiyatı, tarihî seyrine göre “Karahanlı Türkçesi ve Edebiyatı”, “Harezm-Altinordu Türkçesi ve Edebiyatı” ve “Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı” şeklinde birbirini takip eden üç dönem halinde devam etmiştir. İslâmî dönem Batı Türk Edebiyatı (=Divan Edebiyatı) ise, XIII. yüzyıl sonlarında Anadolu’da gelişmeye başlamış, Osmanlı coğrafyasında XX. yüzyıl başlarına kadar varlığını devam ettirmiş bir edebî dönemdir. Hem doğu hem de batı İslâmî dönem Türk edebiyatı, kaynağı Arap edebiyatı olan ve birtakım değişikliklere uğramış Fars edebiyatının vezin, kafiye ve diğer estetik esaslarının etkisinde gelişmiştir (Gürer, 2011: vi-vii).

Divan Edebiyatının Tanımı

XIII. yüzyılın sonlarında Anadolu’da ortaya çıkan ve Osmanlı devleti sınırları içinde XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden Türk edebiyatına (=edebî geleneğe), *Divan Edebiyatı* denir. İslâm kültür ve medeniyeti ile Arap ve Fars edebiyatlarının etkisinde şekillenen Divan edebiyatı, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin geniş bir oranda yer aldığı Türkçe ile eserlerini vermiştir. Zamanla bir edebî gelenek haline dönüşen bu edebiyatta, sanatlı söyleyiş ve kuralcılık ön plandadır.

Bu edebî gelenekte, özellikle manzumelerde, bütün güzelliğinin öne çıktığı beyitlerde sanatlı ifadelerin yanında, gayet açık, anlaşılır bir dil ile yer yer duru ve estetik açıdan güzel söyleyişler de bulunmaktadır. Divan edebiyatı, yoğun sanat gücü ve söyleyişle Osmanlı coğrafyasının önemli kültür merkezlerinde yaklaşık altı yüzyıl devam etmiş, bu süre içinde yüzlerce değerli şair ve yazar yetiştirmiş bir edebî dönemdir (Gürer, 2011: vi; Saraç, 2011: 4).

Divan Edebiyatına Verilen Diğer İsimler

XIII. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı coğrafyasında görülen Türk edebî geleneği, XIX. yüzyıl başlarından itibaren artık eski cazibesini kaybetmeye başlamış; bu yüzyılın ortalarından itibaren yerini yeni bir edebî anlayışa bırakmak zorunda kalmıştır.

Batı edebiyatlarının, özellikle Fransız edebiyatının etkisinde gelişmeye başlayan bu yeni dönem Türk edebiyatı “Yeni Edebiyat (Edebiyat-ı Cedîde)” olarak adlandırılmış ve bu adlandırmanın sonucu olarak Divan edebiyatına da ilk olarak “Eski Edebiyat (Edebiyat-ı Kadîme)” adı verilmiştir. Bu edebiyata daha sonra, ortaya çıktığı yer dikkate alınarak “Havas Edebiyatı, Saray/Enderun Edebiyatı, Medrese Edebiyatı, Yüksek Zümre Edebiyatı, Divan Edebiyatı, Osmanlı Edebiyatı; bir edebî gelenek haline gelmesinden dolayı Skolastik Edebiyat, Klasik Edebiyat, Klasik Türk Edebiyatı; İslâm kültür ve medeniyetinin etkisinde gelişmesinden dolayı Ümmet Edebiyatı, Ümmet Çağı Edebiyatı, İslâmî Dönem Batı Türk Edebiyatı, İslâmî Türk Edebiyatı; Türk edebiyatının batı etkisinde yeni bir çehreye bürünmesinden dolayı da “Eski Türk Edebiyatı” adı verilmiştir (Çavuşoğlu, 1986: 1-2; Akün, 1994: 389; Saraç, 2011: 4-5).

Divan Edebiyatı İsmi'nin Ortaya Çıkışı

XIII-XX. yüzyıllar arasında özellikle Osmanlı coğrafyasında görülen Türk edebiyatını ifade etmek için yukarıda belirtilen adlar arasında, Cumhuriyet döneminden (1923'ten) bu yana, en fazla kullanılan "Divan Edebiyatı" olmuştur. Bu ismin önce Ömer Seyfeddin ve Ali Canip'in yazılarında ve kitaplarında kullanıldığı daha sonra gittikçe büyük bir yaygınlık kazandığı görülmektedir. Divan edebiyatı isminin yaygınlaşmasında Ali Canib'in 1924'ten itibaren yeni baskıları ile yıllarca liselerde okutulan *Edebiyat* adlı ders kitabının büyük rolü olmuştur.

Divan edebiyatı adıyla ilk zamanlar, Osmanlı sarayları ve konaklarında düzenlenen "meclis" ve "divan"lara özgü bir "aydın edebiyatı" kastedilmiştir. Ancak bu adlandırmanın asıl sebebi zamanla unutulmuştur. Şairlerin çeşitli nazım şekilleri ile yazdıkları şiirleri "dîvân" adı verilen şiir kitaplarında toplamaları nedeniyle bu isim (=Divan Edebiyatı) yerleşmiştir. Ancak böyle bir adlandırma ile sadece bu dönemde yazılan manzum eserlerin anlaşıldığı ve mensur eserler dışarıda bırakıldığından Osmanlı dönemi edebiyatına Divan edebiyatı ismi verilmesi yanlış bulunmuş ve eleştirilmiştir. Günümüzde "Divan Edebiyatı" için daha çok "Eski Türk Edebiyatı" ve "Klasik Türk Edebiyatı" adları kullanılmaktadır (Akün, 1994: 389-390; Saraç, 2011: 5).

Osmanlı Dönemi Türk Edebiyatı: Osmanlı döneminde ve coğrafyasında görülen Türk edebiyatı sadece Divan edebiyatından ibaret değildir. Bu dönem Türk edebiyatını, ortaya konulan edebî ürünlerin özelliklerine göre üç ayrı başlık altında değerlendirmek mümkündür:

- 1) Halk Edebiyatı
- 2) Tekke Edebiyatı (=Tasavvufî Halk Edebiyatı)
- 3) Divan Edebiyatı

Yukarıda sözü edilen üç edebî anlayış, aynı zaman diliminde varlığını devam ettirmiştir. Bu üç edebî tarz, özünde aynı kaynaktan beslenmiştir. Bunlar arasındaki fark, şekil ve muhtevada ortaya çıkmıştır. Halk şiiri, Tekke şiiri ve Divan şiirinin kullandıkları malzeme, hayal dünyası ve üslup bakımından pek çok ortak noktası bulunur. Atasözlerinden manilere, türkülerden destanlara, gazellerden şarkılara kadar pek çok edebî üründe bu ortak kültürün izleri görülür (Kurnaz, 1990).

Divan edebiyatı, Osmanlı coğrafyasında, siyasî gelişmelere paralel olarak gelişip zenginleşmiş, devletin gerileme dönemlerinde bile yükselişini devam ettirmiş ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında bir edebî gelenek olarak son örneklerini verip ömrünü tamamlamıştır. Bu edebiyat günümüzde her ne kadar bir edebî gelenek olarak devam etmese de, bazı özellikleri açısından şair ve yazarlar üzerindeki etkisini sürdürmektedir (Saraç, 2011: 4; Dilçin, 2011: 205).

Divan Edebiyatının Kültürel Temeli

Divan edebiyatının kuramsal ve estetik esasları, Türk, Fars ve Arap milletlerinin ortak bilgi ve edebî birikiminden ilham alarak şekillenmiştir. Bu ortak kültür ve bilgi birikimi, Türk şair ve yazarlarına, eserlerini yazarken geniş bir bilgi ve kültür penceresinden bakma fırsatı sağlamıştır. Tarih boyunca Türk, Arap ve Fars milletleri, birbirleri ile yakın ilişki içerisinde bulunduklarından kültürler arası münasebetler ve etkilenmeler kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla bu etkiler şiire de yansımıştır. Bundan dolayı Divan edebiyatının kuramsal ve estetik kuralları, yalnızca Arap veya Fars edebiyatına ait edebî esaslar olarak kabul edilemez.

Divan edebiyatını oluşturan kültürün özünde, Türk milletinin tarihine uzanan ama farklı kültürlerle de kapılarını kapatmayan bir anlayış vardır. Ancak bu ortak kültür ve bilgi birikimi, toplumun genelinin değil sadece aydın kesimin sahip olabildiği, üst seviyede bir birikimdir. Bu durum, birçok bilim dalında bilgi sahibi olmayı, Arapça ve Farsçayı okuyup anlamayı, bu dilleri bilmenin yanında Türkçeyi incelikleriyle çok iyi şekilde kullanmayı gerektirmektedir. Divan şair ve yazarları, edebiyatı ilgilendiren bütün konular hakkında bilgi sahibi olmak; Arapçayı ve Farsçayı, bu dillerde yazılmış eserleri okuyup anlayacak, hattâ bu dillerde şiir yazabilecek derecede bilmek zorundadır (Saraç, 2011: 6).

Divan edebiyatında Arap ve Fars kültürü ile bu milletlerin edebî anlayışlarının benimsenmesinin sebeplerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- a) Arap, Fars ve Türklerin Müslüman olmaları (dîn birliği),
- b) Gazneliler, Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları gibi Türk devletlerinde zaman zaman resmî belgeler ile ilmi eserlerin Arapça, Farsça; edebî eserlerin Farsça yazılması,
- c) Osmanlı Devleti'nin fethettiği topraklardaki farklı

milletlerin kültür ve uygarlıklarına hoşgörölü yaklaşımı ve onların kültürlerinden yararlanma anlayışına sahip olması,

d) Anadolu'da Türk edebiyatının henüz gelişmemiş olması ve Fars edebiyatının Türk şairleri için güzel ve gelişmiş bir örnek olması,

e) Türklerin tarih boyunca İranlılarla olan komşuluk ilişkileri ve İran topraklarının uzun yıllar Türk egemenliğinde kalmış olmasından doğan kültürel yakınlaşma; İranlıların Türklerden önce Müslüman olmaları, Türklerin birçok konuda olduğu gibi sanat ve edebî anlayışta da İran edebiyatını örnek almalarını kolaylaştırmıştır.

Yukarıda belirtilen sebepler, Divan şairlerinin İslâm medeniyeti içerisinde yer alan diğer milletlerle aynı kültür zemininde şiir söylemelerinin yolunu açmıştır. Türk şairleri bu ortak kültürel unsurlar yanında yerel (mahallî) unsurlar ile Türk milletinin hayat ve insana dair bakış ve algısını da Divan şiirinin kültür alt yapısını oluşturmada kullanmışlardır (Saraç, 2011: 7).

Divan Edebiyatı İle İlgili Başlıca Kaynaklar

Divan edebiyatının tarihî seyri, geçirdiği süreçler ve değişimler ile bu edebî döneme ait metinlerin değerlendirilmesinde yararlanılacak başlıca eserler, -başta edebî eserlerin kendileri olmak üzere- şöyle sıralanabilir:

1) Tezkireler (Tezkiretü's-şu'arâ=şair tezkireleri): Bu eserler, şairlerin hayatları, eğitimleri hakkında kısa bilgiler veren ve onların eserleri ile sanatları hakkında değerlendirmelerin yer aldığı edebiyat tarihi niteliğinde eserlerdir. Anadolu'da yazılan ilk tezkire, Sehî Bey'in (öl. 1548) *Heşt Behişt* adlı eseridir.

2) Biyografiler: Biyografi türündeki eserleri üç başlık altında değerlendirmek mümkündür.

a) Şakâiku'n-Nu'mâniyye ile Tercüme ve Zeyilleri: Taşköprizâde (öl. 1561) tarafından yazılan ve dili Arapça olan bu eserde Osman Gazi'den (1299-1326) Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dönemine kadar geçen sürede yaşamış olan bilgin, şair, aydın ve mutasavvıflar hakkında bilgiler verilmiştir. Bu eser, yazıldığı dönemden itibaren büyük ilgi görmüş, XIX. yüzyıla kadar bu eserde bulunmayan kişilerle ilgili bilgilerin yer aldığı ek(zeyil)leri yazılmış, tercümeleri yapılmıştır.

b) Çeşitli Meslek Sahipleri Hakkında Bilgi Veren Eserler:

Hadikatü'l-Mülûk, *Hadikatü'l-Vüzerâ*, *Devhatü'l-Meşâyih* gibi eserlerde Osmanlı padişahları, vezirleri ve şeyhülislamı hakkında bilgiler verilmiştir.

Tezkiretü'l-Hattâtîn, *Atrabü'l-Âsâr* gibi eserlerde ise hattalar ve musikişinaslar, *Menâkıbu'l-Ârifin* vd. eserlerde ise önemli mutasavvıflar; *Nefehatü'l-Üns* ve *Tezkiretü'l-Evliyâ* gibi eserlerde ise evliyalardan bahsedilmiştir.

c) Antoloji Özelliği Taşıyan Biyografik Eserler: Bu tür eserlerde ise, ya Edirne, Bağdat, Bursa, Diyarbakır gibi belli bir şehirde yetişenler anlatılmış veya Müstakimzâde'nin (öl. 1788) *Mecelletü'n-Nisâb*'ında olduğu gibi İslam dünyasında yetişmiş meşhurlar hakkında bilgi verilmiştir.

3) Osmanlı Tarihleri: Osman Gazi'den itibaren Osmanlı döneminde meydana gelen olayların anlatıldığı eserlerdir. Bu eserlerin bir kısmı *Âşık Paşazade Tarihi*, *Neşrî Tarihi*, *Solakzade Tarihi* gibi yazarların adlarıyla anılmaktadır.

4) Bibliyografyalar: Taşköprizade'nin *Mevzû'âtü'l-Ulûm*'u, Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zünûn* isimli eserleri Türk edebiyatı tarihi açısından önemli bibliyografik eserlerdir. Bu kitaplarda, yazarlar ile eserleri hakkında verilen kısa bilgilerin yanında ilimlerin tarifi ve diğer ilimlerle ilgisi üzerinde de durulmuştur.

5) Ansiklopedik Eserler: Ahmed Rıfat'ın *Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*'si, Şemseddin Sâmî'nin *Kâmûsu'l-A'lâm*'ı önemli ansiklopedik eserlerdendir.

6) Sözlükler: Vâni Mehmed Efendi'nin *Vankulu Lugatı*, Mütercim Âsım'ın *Kâmûs Tercümesi*, Şemseddin Sâmî'nin *Kâmûs-ı Türki*'si, Ahmed Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmânî*'si, Muallim Nâcî'nin *Lugat-ı Nâcî*'si, Tahirü'l-Mevlevî'nin *Edebiyat Lugatı* Divan edebiyatına ait kavramların dönemlere göre nasıl değerlendirileceği hakkında bilgiler verir.

7) Klâsik Edebiyat Bilgisini Konu Alan (Teorik) Eserler: Divan edebiyatına mahsus estetik esasları konu alan belâgatle ilgili eserlerin XVI. yüzyıldan itibaren yazıldığı görülür. Bunlar daha çok belâgat ilmi ile ilgili olup bir kısmı Fars edebiyatının etkisiyle, büyük bölümü ise Arap belâgatine göre yazılmıştır. Sürûrî'nin *Bahrü'l-Ma'ârif*'i, İsmail-i Ankaravî'nin *Miftahü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha*'sı, Süleyman Paşa'nın *Mebâni'l-İnşâ*, Ahmet Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmaniyye*, Mehmet Rif'at'ın *Mecâmi'ü'l-Edeb*

adlı eserleri, Divan edebiyatının estetik esaslarını ve edebî metinlerin nasıl değerlendirilmesi gerektiğini anlatan eserlerdir (Horata, 2009: 20-48; Şanlı, 2010; Saraç, 2011: 35-37).

Divan Edebiyatının Dönemleri

Nazmın öne çıktığı, nazma göre nesrin ise geride kaldığı bir edebî gelenek olan Divan edebiyatını, gelişim süreci ve buna bağlı olarak görülen farklı üslupları dikkate alarak üç döneme ayırmak mümkündür:

1. Dönem (=Oluşum Dönemi): XIII. yüzyıl sonları-XIV. yüzyıl sonları. Bu dönemde Türkçe kelimelerin daha çok olduğu ve İran edebiyatının etkisinin az da olsa hissedilmeye başladığı görülür. Dönemin önemli şair ve yazarları, Âşık Paşa (öl. 1333), Gülşehrî (öl. XIV. yy.), Ahmedî (öl. 1413) ve Şeyhî (öl. 1431?)'dir.

2. Dönem (=I. Klâsik Dönem): XIV. yüzyılın sonları-XVII. yüzyıl başları arası, Türk edebiyatında özgün eserlerin yazıldığı ve İran edebiyatının etkisinin kısmen azaldığı bir dönemdir.

XV. yüzyıldan sonra klâsik bir nitelik kazanan Divan şiiri, daha sonraki dönemlerde örnek alınacak büyük şairler yetiştirmiştir. Türk şiiri, XVI. yüzyılda Zâtî, Fuzûlî, Bâkî, Hayâlî, Bağdatlı Rûhî, Taşlıcalı Yahyâ Bey gibi şairler sayesinde his, hayâl ve fikirleri; ahenkli, ince ve akıcı bir şekilde ifade yeteneği kazanmıştır.

Türk edebiyatı, XVI. yüzyıldan itibaren kendi benliğini bulmuş ve İran edebiyatı ile boş ölçüyecek bir nitelik kazanmıştır. Bütün bunlara bağlı olarak Türk edebiyatında XVI. yüzyılda giderek yoğunlaşan yerelleşme (mahallîleşme) akımı görülür. Bu dönemin önde gelen şairleri; Ahmed Paşa (öl. 1496), Necâtî (öl. 1509), Zâtî (öl. 1546), Fuzûlî (öl. 1556), Hayâlî (öl. 1557), Taşlıcalı Yahyâ (öl. 1582), Nev'î (öl. 1599) ve Bâkî (öl. 1600)'dir (Çavuşoğlu, 1986: 13; Mazıoğlu, 2009: 769).

3. Dönem (=II. Klâsik Dönem): XVII. yüzyıl başlarından XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönemde, özellikle İran edebiyatındaki üslup değişikliğinin etkisiyle Divan şiirinde İran edebiyatının ve Sebk-i Hindî (=Hind Üslubu) adı verilen edebî akımın etkisi kuvvetle hissedilir. Neşâtî ve Nâ'îlî başta olmak üzere XVII. yüzyılda birçok şair, hayalî düşünceleri, ölçülü ve temiz bir dille başarıyla ifade etmişlerdir. Bu edebî akımın Türk edebiyatındaki önemli temsilcileri, Fehîm-i Kadîm (öl. 1647), Nâ'îlî (öl. 1666),

Nedîm-i Kadîm (öl. 1670), Nef'î (öl. 1635) ve Şeyh Gâlib (öl. 1599)'dir.

XVIII. yüzyılda Divan şiirinin genel görünümü ve sanat anlayışı, önceki dönemlerin (geleneğin) devamı şeklindedir. Bu yüzyılda İran edebiyatının Türk edebiyatı üzerindeki etkisi zayıflamış, geçmiş yüzyıllarda yaşayan büyük Türk şairlerinin eserleri örnek alınmıştır. Eskilerin örnek alınmasının yanında bu yüzyıl şairleri şiirde yenilik arayışına da girmişler ancak dönem şairlerinden sadece Nedîm ve Şeyh Gâlib, geleneğin sınırları içinde kalarak Divan şiirine farklı ve orijinal söyleyiş getirmiştir.

Divan şiiri geleneği, XX. yüzyılın başlarında sona ermiş olsa da, Cumhuriyet sonrası ve günümüz Türk edebiyatında bu şiirin etkisini ve izlerini görmek mümkündür (Çavuşoğlu, 1986: 13-16; Saraç, 2011: 10-11; Dilçin, 2011: 206).

Divan Edebiyatının Geliştiği Merkezler

Türkler, X. yüzyıldan itibaren Ortaasya'dan batıya doğru göç etmeye başlamışlar ve XI. yüzyılın başlarında Anadolu uçlarına kadar gelmişlerdir. XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise batı Anadolu'da çeşitli bölgeleri ele geçirmişler ve nihayet Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'nun büyük bir kısmını fethetmişlerdir. Anadolu'da önce çeşitli adlarla beylikler daha sonra Selçuklu ve Osmanlı devletlerini kuran Türkler, gerek beylikler gerekse Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin hâkim olduğu dönemlerde yaptıkları imar, kültür, edebiyat ve sanat faaliyetleriyle Anadolu'yu bir Türk yurdu haline getirmişlerdir.

Anadolu'nun Türklerle başlayan tarihi ile burada gelişen kültür ve medeniyetin temelinde Türklerin daha önce yaşadıkları bölgelerde kazandıkları birikimlerin büyük yeri vardır. Özellikle Anadolu'da şekillenen devlet ve divan geleneğinde, din anlayışında, kültür, sanat ve edebiyatta Gazneli ve Selçukluların devlet gelenekleri ve âdetlerinin etkisi olduğu görülür. Türklerin daha önce yaşadıkları coğrafyalarda geliştirdikleri şiir anlayışı ve zevkini Anadolu'ya taşımalarına bağlı olarak burada Farsça ilgi görmüş, bu dilde yazılan edebî eserler okunmuş, Fars edebiyatının etkisinde yeni eserler yazılmıştır. Bu etkinin doğal sonucu olarak Anadolu'da ilk eserlerin büyük bir kısmı Farsça yazılmıştır. Selçuklular döneminde yazdığı Türkçe şiirler ile Divan edebiyatının öncü ve kurucu şairlerinden olan

Hoca Dehhânî'nin manzumeleri, şekil, üslûp ve muhteva yönünden Fars şiirinin etkisini açıkça göstermektedir (Yavuz, 2011: 87).

Anadolu beylikleri, Selçuklu ve Osmanlı devlet yöneticileri, geçmiş dönemlerde, Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklular'da olduğu gibi ilme, şiire, sanata büyük önem vermişler ve buna bağlı olarak şair, âlim ve sanatkarları koruyup desteklemişlerdir. Osmanlılarda I. Murad (1359-1389) devrinden itibaren Türkçenin devlet dili olarak ağırlık kazandığı görülür.

Yıldırım Bayezid (1389-1402) döneminden itibaren ise, şairlerin saray tarafından himaye edildiği görülür. Bu anlamda şair ve yazarları etrafında toplayan, meclisler kuran ilk şahıs, Yıldırım Bayezid'in en büyük oğlu Emir Süleyman'dır (öl. 1411).

II. Murad ile birlikte şiir ve şairler Osmanlı sarayında ve kültür hayatında önemli bir yer kazanır (Yavuz, 2013: 15). İstanbul'un fethedilip başkent yapılmasından sonra, bu şehir Türk şiirinin de merkezi olmuştur.

Sancaklara vali olarak atanan şehzadelerin ve onları örnek alan diğer devlet adamlarının şairleri himaye edip desteklemeleri, İstanbul'un dışında pek çok merkezde Türk edebiyatının gelişmesine katkı sağlamıştır. Böylece şairin değerinin bilindiği, şiirin toplum hayatında öne çıktığını gösteren edebî muhitler meydana gelmiştir (İpekten, 1996; İsen, 1997: 72, 83).

Osmanlı Devleti ile birlikte Anadolu'da gelişen kültür ve medeniyet yeni bir sürece girmiş, yeni bir yüz kazanmıştır. O dönemde kabul gören tezhip, hat, minyatür, musikî gibi pek çok sanat Osmanlılar elinde yeniden yorumlanmış ve gelişmiştir (Kurnaz, 2009: 203).

Osmanlı idaresine geçen yerlerde, özellikle kültür hayatının zengin olduğu şehirlerde eğitimden sanata, mimarîden musikî ve edebiyata kadar geniş bir alanda kültürel bir canlılık dikkati çeker. Bu kültürel zenginliğin temelinde ise başta padişah ve şehzadeler olmak üzere Osmanlı devlet adamlarının şair ve sanatkarlara sahip çıkarak onları koruyup desteklemeleri önemli yer tutar. İşte bu tutum sonucunda Osmanlı döneminde pek çok şehir önemli kültür merkezi haline gelmiş ve bu merkezlerde çok sayıda Divan şairi yetişmiştir. Divan edebiyatı, mimaride ve musikîde şaheserler ortaya koyan Türk medeniyetinin önemli unsurlarından biri ve ayrılmaz parçasıdır. Türk diliyle eserler verilen bu edebî geleneğin Osmanlı kültür hayatında yeri ve önemi büyüktür (Gönel, 2012: 7).

Divan edebiyatı genel olarak bir şehir ve şehirli edebiyatıdır. Osmanlı döneminde en çok divan şairi, sırasıyla başkent olan Bursa, Edirne ve İstanbul’da yetişmiştir. Ancak bu şehirlerin dışında yaklaşık 221 merkezde çok sayıda Divan şairi yetiştiği bilinmektedir.

Mevcut bilgilere göre Osmanlı döneminde en çok Divan şairinin çıktığı merkezler ile buralarda yetişen şair sayıları şöyledir: İstanbul (609), Bursa (156), Edirne (150), Konya (69), Diyarbakır (40), Kastamonu (36), Bağdat (35), Gelibolu (30), Bosna (26), Antep (26), Buhara (26), Kütahya (24), Novaberde (22), Serez (21), Manisa (20), Vardar Yenicesi (20), Bolu (19), Isparta (19), Üsküp (18), Amasya (17), Aydın (17), Manastır (17), Rumeli (17), Erzurum (16), Filibe (16), Selanik (16), Sofya (16), Ankara (15), Trabzon (15), Kayseri (11), Şam (10), Adana (9), Kırım (9), Urfa (8), Prizren (7), Yenipazar (5)’dır (İsen, 2010: 171-179).

Yukarıda sadece bir kısmı belirtilen ve bir anlamda Osmanlı kültür coğrafyasının da sınırlarını gösteren şehirler ve burada yetişen Divan şairleri, Osmanlı devletinin idare ettiği topraklarda Türkçenin yaygınlaştığının ve farklı dillerin konuşulduğu bölgelerde bir kültür dili haline geldiğinin göstergesidir.

Divan Edebiyatı Döneminde Yazılan Edebî Eserler

Divan edebiyatı geleneğinde gerek manzum (şiir) gerekse mensur (nesir, inşa) olarak yazılmış veya düzenlenmiş eserleri, “divanlar”, “mesnevîler”, “şiir mecmu’aları” ve “mensur eserler” adları altında tasnif etmek mümkündür.

1) Divanlar/Divançeler: Divan şairlerinin şiirlerini bir araya getirdikleri eserlere “dîvân” veya “dîvânçe” adı verilmiştir. Nazım şekilleri bakımından zengin, şiir çeşidi ve sayısı yönünden hacimli eserlere “müretteb divan” veya “dîvân”; şiir çeşidi az ve şiir yönünden eksik, hacmi küçük eserlere ise “dîvânçe” adı verilmiştir. Divanlar, Dîvân-ı Şeyhî, Dîvân-ı Necâtî, Dîvân-ı Fuzûlî gibi şairlerinin adıyla (veya mahlasıyla) adlandırılmıştır.

Divanlar şairlerin ya sanat hayatlarının olgunluk dönemlerinde bizzat kendilerince veya ölümlerinden sonra yakınları ya da sevenleri tarafından hazırlanmıştır. Şairler, divanlarını düzenledikten sonra yazdıkları şiirlerini divanların yeni nüshalarına (kopyalarına) eklemişlerdir. Ancak bütün şairler, şiirlerini bir araya getirerek divan hazırlama (divan sahibi olma) imkânı bulamamıştır.

Bugün adları bilinen, hattâ bazı şiirleri günümüze ulaşan birçok şairin divanı elimizde yoktur. Bu şairler ya bir divan oluşturacak kadar şiir yazmamış ya da çeşitli sebeplerden dolayı şiirlerini bir divanda toplayamamıştır. Divan şairlerinin -birkaç istisna dışında- hayatları boyunca sadece bir divanı olmuştur. Ali Şîr Nevâyî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Ahmed Nâmî, İzzet Molla, Yahyâ Nazîm gibi şairler ise farklı dönemlerde yazdıkları şiirlerini ayrı divanlarda toplamışlar ve bu divanlara farklı isimler vermişlerdir. İzzet Molla, gençlik döneminde yazdığı şiirlerini *Bahâr-ı Efkâr*, ömrünün sonlarına doğru yazdığı şiirlerini ise *Hazân-ı Âsâr* adını verdiği iki divanda toplamıştır.

Divanlar düzenlenirken genellikle nazım şekilleri esas alınmıştır. Düzenli (mürettep) bir divanda manzumeler; manzum veya mensur bir önsöz niteliği taşıyan “dîbâce” veya “mukaddime” adı verilen giriş bölümünden sonra kasideler, tarih kıt’aları, gazeller, musammatlar, rübâ’iler, kıt’alar, beyitler, mısralar adı verilen bölümler halinde düzenlenmiştir. Ancak bütün divanlarda aynen uyulmuş bir sıralamadan söz etmek mümkün değildir. Dîbâcesi bulunmayan divanlar olduğu gibi gazellerden önce musammatların, kasidelerin gazellerden sonraya konulduğu divanlar da bulunmaktadır. Şairler dîbâcelerde şiir ve sanatla ilgili görüşlerine yer vermişlerdir. Bu bölümler, o dönemin şiir ve sanata bakışı öğrenmemiz açısından önemlidir.

Divanlarda aynı nazım şekliyle yazılmış şiirler, özellikle kasideler ve gazeller de kendi içinde bir sıralamaya tabi tutulmuş; kasideler bölümünde yer alan şiirlerde kasidenin türü (konusu) dikkate alınmıştır. Buna göre kasideler genellikle tevhit, münacât, na’t, medhiye sırasıyla yazılmıştır. Kasidelerden sonra devlet büyüklerinin doğum, düğün, ölüm tarihleriyle çeşitli olaylarla ilgili düşürülen tarihlere yer verilmiştir.

Gazeller sıralanırken, redifli gazellerde redifin son harfi, redifsiz gazellerde de kafiyein son harfine göre (elifba, Arap harflerinin alfabetik sırası) esas alınmıştır. Ancak ayın, gayın, hemze vd. gibi harflerle biten kafiye bulmak güç olduğundan bütün harflerle gazel söylemiş şair sayısı çok azdır. Musammatların sıralanmasında ise genel olarak bendlerin mısra sayılarına dikkat edilmiş ancak bu durum kesin bir kural halinde uygulanmamıştır. Musammatlardan sonra “mukatta’ât” adı verilen bölümde kıt’a, rübâ’î, matla’, müfred gibi şiirlere yer verilmiştir. Genel olarak Divanlardaki manzumelerin

nazım şekillerine ve buna bağlı olarak uzundan kısaya göre sıralandığını söylemek mümkündür (Horata, 2009: 20-22; Saraç, 2011: 12-13).

2) Mesneviler: Mesnevi, bazı divan ve mecmualarda yer alan bir nazım biçimi olmasının yanında bu nazım biçimi ile yazılmış kitapların adıdır. Mesneviler, beyitlerin birbirinden bağımsız olarak kafiyelendiği, gazel ve kaside de olduğu gibi beyit sayısında sınırlama olmayan bir nazım şeklidir. Bu durum şairlere hem kafiye bulmada hem de duygu ve düşüncelerini kolayca ifade etmede büyük kolaylık sağlamıştır. Bu sebeple uzun aşk hikâyeleri, dinî-tasavvufî, destanî konular yazılırken hep mesnevi nazım şekli tercih edilmiştir. Eğer bir şair farklı isimlerde beş mesnevi veya mensur-manzum beş eser yazmışsa, bu beş mesnevi veya beş eser “hamse” olarak adlandırılmıştır. Türk edebiyatında hamse sahibi olan şair sayısı çok az olduğu için özellikle beş mesneviden oluşan hamse yazmak, şairler için bir saygınlık sebebi olmuştur. Ali Şîr Nevâyî, Hamdullah Hamdî, Lâmî, Taşlıcalı Yahyâ, Nev’îzâde Atâî ve Nergisî Türk edebiyatında hamse sahibi olan şairlerdendir. Bunlardan Nergisî’nin hamsesi mensur eserlerden oluşmaktadır (Horata, 2009: 23; Saraç, 2011: 13-14).

3) Şiir Mecmuaları: Divan edebiyatına ait manzumelerden seçilen çeşitli şiir örneklerinin yer aldığı, günümüzün antolojilerini andıran eserlere genel olarak “şiir mecmuları” (mecmu’a-i eş’âr) denilmektedir. Şiir mecmuası özelliği taşıyan eserlerin bazılarında farklı şairlere ait çeşitli nazım şekilleriyle yazılmış şiirler toplanmış, başka bir kısmında ise sevilen şiirlere başka şairlerin yazdığı nazireler (benzer şiirler) bir araya getirilmiştir. Benzer şiirlerin yer aldığı mecmular ise “nazire mecmuaları” (mecmu’a-i nezâ’ir) şeklinde adlandırılmıştır. Yazarı bilinen nazire mecmu’aları şunlardır:

- a) Ömer b. Mezîd, *Mecmu’atü’n-Nezâ’ir*
- b) Eğirdirli Hacı Kemal, *Câmi’ü’n-Nezâ’ir*
- c) Edirneli Nazmî, *Mecma’ü’n-Nezâ’ir*
- d) Pervane Bey, *Pervâne Bey Mecmu’ası*
- e) Budinli Hisâlî, *Metâli’ü’n-Nezâ’ir*

Hisâlî’nin *Metâli’ü’n-Nezâ’ir*’inde nazirelerin sadece matla’ beyitleri toplanmıştır (Horata, 2009: 23-24; Saraç, 2011: 14).

4) Mensur Eserler: Divan edebiyatı şiir ağırlıklı bir edebiyat olmakla birlikte bu edebiyatın devam ettiği dönemlerde dinî-ahlakî, tasavvufî konuların yanında ansiklopedik bilgilerin yer aldığı çok

sayıda mensur eser de yazılmıştır. Divan edebiyatında yazılmış mensur eserleri, dil özellikleri bakımından *sade nesir* ve *süslü nesir* şeklinde genel olarak iki grupta değerlendirmek mümkündür.

Sade nesirle yazılan eserlerde, halkı bilgilendirmek, halka birşeyler öğretmek ve onları eğitmek amacı güdülmüştür. Seydi Ali Reis'in *Mir'âtü'l-Memâlik*'i, Evliyâ Çelebi'nin *Seyâhat-nâme*'si, *Peçevî Tarihi* sade nesir özelliği taşıyan eserlerden bazılarıdır.

Süslü nesirde ise, yazarlar sanat güçlerini ortaya koymak istedikleri için anlam ve söz sanatlarını bolca kullanmışlar, Arapça ve Farsça kelimeler ile bu dillerin gramer kurallarına göre yapılmış tamlamalara yer vermişler, simetrik olarak kullanılan benzer seslerle oluşturulan seciler ile bir ritim ve ahenk oluşturmuşlardır. Sinan Paşa'nın *Tazarru'-nâme*'si, Veysî'nin *Dürretü't-Tâc*'ı ve *Münşe'ât*'ı, Nergisî'nin *Hamse*'si ve Nâbî'nin *Münşe'ât*'ı süslü nesre örnek eserlerdendir.

XV. yüzyıl sonlarına kadar yazılan eserlerin büyük bir kısmı dinî ve ahlâkî nitelikte olup konuşma diliyle (sade nesirle) yazılmıştır. Kur'an tercümeleri, hadis çevirileri, İslam tarihi ve fıkıh, folklorik halk hikâyeleri, tasavvufî eserler, fetih-nâme, Osmanlı tarihleri, ahlâk ve siyaset kitaplarının büyük bir kısmı sade nesirle yazılmıştır. Divan edebiyatının ilk dönemlerinde yazılan dinî içerikli eserlerin çoğu tercümedir. Edebiyatın gelişmesine bağlı olarak manzum eserlerde olduğu gibi mensur eserlerin dilinde de zamanla değişiklik meydana gelmiş, nesir türü eserler arasında sanat kaygısıyla yazılmış örnekler ortaya çıkmıştır (Çaldak, 2006: 74-76).

Divan Şiirinin Genel Özellikleri

Divan şiirinin dikkat çeken ve öne çıkan özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

* Divan şiiri, geleneğe bağlı olan ve belli bir kültür birikimi ile yazılan bir şiirdir. Bu sebeple şairler, şiirlerinin şeklini, konularını ve kurgusunu, üslubunu belirlerken, kendinden önce yaşamış şairlerin yolundan ayrılmazlar.

* Şairler, geleneğe uyarak öncekilerden farklı ve orijinal şiir yazabildikleri ölçüde sanatkâr kabul edilirler.

* Geleneğe uygun şiir yazan bayan şair ile erkek şairlerin, sıradan bir şair ile padişah bir şairin şiirlerini birbirinden ayırmak mümkün değildir.

* Şiirlerde dil kurallarına uygunluk, âhenk ile anlam bütünlüğünün sağlanmasının yanında veznin düzgün olması da önemlidir.

* Divan şiirinde nazım birimi, “beyit” ve “bend”dir. Beyit iki mısradan, bend ise ikiden fazla mısradan meydana gelir.

* Şiirlerde anlam güzelliğini sağlamak için teşbîh, telmîh, mecâz, isti’âre, kinâye ve tevriye gibi çok sayıda edebî sanat kullanmıştır.

* Divan şiirinde ortak bir imaj dünyası vardır ve bu imaj dünyasının oluşmasında “mazmun”lar oldukça önemlidir. Mazmunlar, şairlere az sözle çok anlam ifade etme imkânı sağlar.

* Bu edebiyatta anlam güzelliği yanında, söz güzelliğine (kelimelerin birbiriyle uyumu ve akıcılığına) de büyük önem verilmiştir.

* Şiirlerde anlamı zenginleştirecek hikâye, latife ve atasözlerine yer verilir ve bunlarla edebî sanatlar yapılır.

* Şairler genel olarak geleneğe uyup kendi adları yerine mahlas (takma ad) kullanmışlardır.

* Şiirlerde genelde akıcı, ahenkli söyleyişe uygun vezinler kullanılır.

Okuyucuya bir fikir vermesi için yukarıda maddeler halinde verilen özelliklere, hemen her Divan şairinin şiirlerinde rastlamak mümkündür. Ancak Divan şiirinin bütün özellikleri bundan ibaret olmayıp bunlara şiirlerden hareketle yenilerini eklemek elbette mümkündür.

Divan Şiirinde Nazım Şekilleri

Divan şiirinde görülen nazım şekillerinin temeli, Arap ve Fars şiirine ait nazım şekillerine dayanır. Bu şiir geleneğinde nazım biriminin beyit ve bend olduğu yukarıda ifade edilmişti. Divan şiirinde görülen nazım şekillerini; beyit ve bendlerden oluşan nazım şekilleri olmak üzere iki guruba ayırmak mümkündür.

Beyitlerden meydana gelen nazım şekilleri; kaside, gazel, müstezâd, kıt’a ve mesnevidir.

Bendlerden meydana gelen nazım şekillerine bir bütün olarak “musammatlar” adı verilmiştir. Bu başlık altında yer alan manzumeler bendlerindeki mısra sayılarına göre şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Tek bendli nazım şekilleri: rübâ’î, tuyuğ (dört mısradan oluşurlar)

2) Çok bendli nazım şekilleri: müselles (bendleri 3 mısra), murabba (bendleri 4 mısra), muhammes (bendleri 5 mısra), müseddes (bendleri 6 mısra), müsebba (bendleri 7 mısra), müsemmen (bendleri 8 mısra), mütesa (bendleri 9 mısra) ve mu'aşşer (bendleri 10 mısra)

3) Terkîb-bend, Tercî'-bendler: Terkîb-bend ile tercî'-bendler ise musammatlar içinde yer alan ancak bendlerinin özellikleri bakımından farklı bir gurup oluştururlar.

Terbî, tahmîs, tesdîs, tesbî, tesmîn, ta'şîr ise bendlerindeki mısra sayıları bakımından yukarıda bahsedilen musammatlara benzeyen ancak farklı teknikle yazılmış manzumelerdir (Saraç, 2011: 15-16).

Divan Edebiyatında Türler

Edebî metinler, yazılış şekli ve dış biçim özelliklerine göre “nazım (şîir)” ve “nesir (düzyazı)” olmak üzere ikiye ayrılır. Nazım şeklinde yazılmış metinlere “manzume (manzum metin)”, nesirle yazılanlara ise “mensure (mensur metin)” denir. Manzumeler, ölçü, mısra, beyit ve bendlerinin sayısı ile kafiyeleniş gibi kuruluşlarındaki biçimsel farklılıkları dikkate alınarak “nazım şekilleri” ve konularına (içeriklerine) göre “nazım türleri” adıyla iki şekilde sınıflandırılır.

Düzyazılar ise, metnin uzunluğu-kısalığı, ele alınan konu, konunun işleniş biçimi (üslup) gibi özelliklerine göre roman, hikâye, deneme, tiyatro vd. adlar verilen nesir çeşitlerini/türlerini oluştururlar.

Edebiyatı aynı konu, mensur ya da manzum olarak işlenebildiği gibi farklı nazım şekilleriyle de ele alınabilmektedir. Divan edebiyatında manzum veya mensur yazılabilen edebî türlerin belli başlıları şunlardır: Fahriye, Fâl-nâme, Gazavât-nâme, Hezl, Hicviye, Hilye, Kısas-ı Enbiyâ, Kırk Hadis, Kıyâfet-nâme, Lugaz, Mahlas-nâme, Medhiye, Menâkıb-nâme, Mektup, Mersiye, Mevlid, Mi'râciye, Mu'ammâ, Münâcât, Münşeât, Na't, Nazîre, Pend-nâme, Sâkî-nâme, Sefâret-nâme, Seyâhat-nâme, Sûr-nâme, Şarkı, Şehr-engîz, Tarih, Ta'rîfât, Tevhîd, Şu'arâ Tezkiresi (İsen, 2009: 251-267; Ayyıldız-Birgören, 2005: 219-306).

Divan Şiirinde Konular

Divan şiirinde işlenen konuları; din, tasavvuf, tarih, mitoloji, tarihî ve mitolojik şahıslar, tabiatla ilgili unsurlar, insan ve insanla ilgili unsurlar şeklinde ana başlıklar ve bunlara bağlı alt başlıklar altında sınıflamak mümkündür.

Din: Divan şiirinde dinî konuların ele alındığı şiirlerden en yaygın olanları tevhîd, münâcât ve na'tlardır.

Tevhîdlerde, Allah'ın zatından, sıfatlarından, fiillerinden, birliği ile yüceliği anlatılır. Münâcâtlar, Allah'a yalvarma ve yakarış içeren manzumelerdir. Na'tler ise, Hz. Muhammed'i övmek için yazılmış şiirlerdir, ancak dört büyük halife ile diğer din büyüklerine yazılmış şiirlere de na't denildiği görülebilmektedir. Hz. Muhammed'in doğumu, hayatı ve kişiliğinin anlatıldığı şiirlere mevlid; Hz. Muhammed'in vasıflarının anlatıldığı manzumelere hilye, Hz. Muhammed'in mi'râca çıkışını ele alanlara ise mi'râciyye adı verilmiştir.

Divan şairleri esmâ'ü'l-hüsna (güzel isimler) denilen Allah'ın isimleri ile melâ'ike-i mukarrebîn olarak nitelenen dört büyük melekten (Cebrâ'il, Mikâ'il, İsrâfil ve Azrâ'il) de şiirlerinde yeri geldikçe söz ederler.

Şairlerin manzumelerde yer verdikleri dinî unsurlar arasında yukarıda belirttiklerimizin yanında *Kur'ân-ı Kerîm* olmak üzere kutsal kitaplar, İslâma göre yapılması gereken ibadetler ve yasaklar, kutsal gün ve geceler, melekler, peygamberler, peygamber kıssaları, dört halife önemli bir yer tutar.

Tasavvuf: Divan şairlerinin büyük bir kısmının şiirlerinde tasavvufa yer verdikleri görülür. Gerek ibadetlerde gerekse dünyadaki her türlü işte, yaratıcıya olan sevgiyi (gerçek aşkı; ilahî aşkı) esas alan tasavvufun temeli, Kur'an ve sünnet adı verilen iki kaynağa dayanır. Zamanla felsefî bir boyut kazanan tasavvufta "vahdet-i vücûd" (varlık birliği) adı verilen inanç sistemi Divan şairleri arasında yaygın kabul görmüş ve bu düşünce Divan şiirini etkilemiştir.

Tasavvufî şiirlerde "mutlak sevgi (gerçek sevgi, ilahî aşk)" ve "mutlak güzellik (zâtî güzellik)" mutasavvıf şairlerin üzerinde durdukları konuların başında gelir. Mutasavvıf şairler, aşk, şarap, meyhane, sevgili gibi unsurları tasavvufun mecazlı diliyle ele almışlar ve bu kavramları, sözlük anlamlarından çok daha farklı anlamlarda kullanmışlardır. Bu durum ise tasavvufî şiirlerin kendine

özgü sembolik bir dilinin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Üstüner, 2007).

Tarih ve Mitoloji: Divan şiirinde görülen tarihî şahsiyetler, olaylar ve unsurlar arasında, İran mitolojisinden alınan Cemşîd, Dahhâk, Efrâsiyâb, Ferîdun, Gâve, Nerîmân, Sâm, Zâl, Rüstem, İsfendiyâr, Kahramân, Keyhüsrev, Keykubâd, Minuçihr, Nûşîrevân, Hüsrev, Siyâvuş, Bihzâd, Cengiz, Fağfûr, Hülâgû, İskender, Mânî, Nergis, Anka ve Hümâ ile bunların hikayeleri önemli bir yer tutar (Onay, 2000: 62-66).

Tabiat İle İlgili Unsurlar: Divan şiirinde tabiatla ilgili işlenen başlıca konular; kozmik âlem (eski kozmoloji anlayışına göre gökyüzü ve gezegenler), dağlar, akarsular, zaman ve zamanla ilgili genel kavramlar, hayvanlar ve bitkilerdir. Bütün bu unsurlar şairlere duygu ve düşüncelerini sanatlı bir şekilde anlatmak için araç olurlar.

İnsan ve İnsanla İlgili Unsurlar: Divan şiirinde en çok görülen insan tipleri; sevgili, âşık ve rakiptir. Bu tiplerden başka şairlerin medhiye yazdıkları devlet adamları, dostları ve yakın çevresindeki insanlar da şiirlerde yer alır. Özellikle tasavvufî şiirlerde kendini kimi zaman âşık, rind ve ârif olarak tanımlayan şairler, rakibi de zâhid, sofu vd. kavramlarla ifade ederler. Bu insan tiplerine bağlı olarak en sık işlenen konu aşktır. Aşk dışında ele alınan konular; şairlerin dünya ve hayatla ilgili görüşleri, değer yargıları, karşılaşılan olaylarla ilgili duygu ve düşünceler şeklinde sıralanabilir.

Divan Edebiyatında Ahenk Unsurları

Divan şiirinin dikkat çeken önemli özelliklerinden biri, âhenk (musikî) yönü çok güçlü bir dile sahip olmasıdır. Ahenk, kelimelerin çeşitli yollarla, etkileyici ve akıcı bir şekilde düzenlenmesidir. Bu şiirde ahengi sağlayan asıl unsurlar, vezin ve kafiye'dir. Bunların dışında redif, akıcı (fasih) kelimelerin seçilmesi, cinâs, tekrîr, kalb, iştikâk, aks, tensîk, i'âde ve tarsî' gibi söz sanatları, söz tekrarları, paralelizm, aynı seslerin bulunduğu veya aynı kalıptaki kelimelerin kullanılması ile ses tekrarları (aliterasyon ve asosans) da ahenge önemli ölçüde katkı sağlar. Divan nesrinde ahengi sağlayan unsurlar ise, metin içi kafiye(sec'i) ve ses tekrarları (aliterasyon ve asonans) dır.

Nazım: Edebiyatta ölçülü (vezinli) ve kafiye'li mısralarla oluşturulan sözlere veya metinlere *nazım* denir. Nazım halinde

yazılmış kısa eserler *manzume*, uzun olup bir kitap haline getirilenler ise *manzum eser* adını alır.

Manzumelerin mısra, beyit ve bend sayısı, bunların sıralanış düzeni, kafiye örgüsü ve kompozisyonu gibi dış yapı özelliklerine göre farklı *nazım şekilleri* ortaya çıkmıştır. Divan şiirinde nazım birimi beyit ve bend olduğu için nazım şekillerinin adlandırılmasında beyit ve bendlerin mısra sayısı ile kafiyeleşmesi dikkate alınmıştır.

Aruz Vezni (ölçüsü): Divan şiirinde ahengi sağlayan vezin, *aruz vezni*dir. Aruz vezni, Araplara özgü bir ölçü olup Arapçanın ses dizgisine uygun olarak hecelerin uzun (kapalı) veya kısa (açık) oluşuna dayanır. Şiirde ise aruz, beyti oluşturan mısralardaki uzun ve kısa hecelerin önceden belirlenmiş bir düzen içerisinde paralel dizilmesiyle oluşan bir sistemdir. Uzun heceler, “—” şeklinde bir çizgi ile, kısa heceler ise, +, v, * şeklinde işaretlerden biriyle gösterilir.

Aruza göre üç çeşit hece vardır: 1) Kısa (açık) hece, 2) Uzun (kapalı) hece, 3) Medli (bir buçuk) hece.

1) Kısa Hece: Sonu kısa ünlü ile biten hecelerdir: **a-raç, ge-li-**yor (v v —)

2) Uzun Hece: Sonu ünsüz veya uzun ünlü ile biten hecelerdir: **uk-bâ, dün-yâ** (— —)

3) Medli Hece: Aruzda bazı uzun heceler, birincisi uzun, ikincisi kısa olmak üzere iki hece değerinde kabul edilmiştir. Böyle hecelere medli hece veya bir buçuk hece denir. Dört farklı medli hece bulunmaktadır:

1) Uzun ünlü+ünsüzden oluşanlar: **âl, âb** (— v, — v)

2) Ünsüz+uzun ünlü+ünsüzden oluşanlar: **sûr, tîz, bâd** (— v, — v, — v)

3) Kısa ünlü+ünsüz+ünsüzden oluşanlar: **asl, eşk, ecr** (— v, — v, — v)

4) Ünsüz+kısa ünlü+ünsüz+ünsüzden oluşanlar: **sevk, meyl, derd** (— v, — v, — v)

Bu heceler, normal okunan bir heceden daha fazla uzatılarak okunur. Bir hecenin normalden uzun okunmasına **med** (uzatma) denir.

Aruz vezni, Arapça fa’ale (yaptı=ÝÚá) kökünden türetilen ve *tef’île* veya *cüz’* adı verilen sekiz farklı kelimenin (hece gurubunun) ya aynen ya da değiştirilerek sıralanmasıyla ortaya çıkan bahirlerden (kalıplardan) meydana gelir. Aruz ölçüsünün temelini oluşturan sekiz tef’île şunlardır:

- 1) fe'ûlün : v — —
- 2) fâ'ilün : — v —
- 3) fâ'ilâtün : — v — —
- 4) mefâ'ilün : v — — —
- 5) müstef'ilün : — — v —
- 6) mef'ûlâtü : — — — v
- 7) müfâ'iletün : v — v v —
- 8) mütefâ'ilün : v v — v —

Bir beytin veznini bulmak için mısralar, yukarıda belirtilen tef'ilelere (parçalara) ayrılır ve bu ayırmaya *taktî* denir. Şairler, aruz veznini Türk şiirinde uygulayabilmek için hece yapısı aruza uymayan kelimelerin okunuşunda (hecelerinde) **vasl**, **imâle**, **med**, **zihâf**, **tahfif** ve **teşdîd** adı verilen değişiklikler yapmışlardır.

Divan şiirinde en çok kullanılan aruz kalıpları şunlardır:

- 1) fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün
— v — — / — v — — / — v — — / — v —

Çîn-i zülfün / miske benzet / düm hatâsın / bilmedim
Key perîşân / söyledim bu / yüz karasın / bilmedim
Ahmet Paşa

- 2) fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilün (fâ'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilâtün / fâ'lün)

v v — — / v v — — / v v — — / v v — — (— v — — / v v — — / v v — — / — — —)

- 3) mef'ûlü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fe'ûlün
— — v / v — — v / v — — v / v — —

- 4) mef'ûlü / fâ'ilâtü / mefâ'ilü / fâ'ilün
— — v / — v — v / v — — v / — v —

- 5) mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün
v — — — / v — — — / v — — — / v — — —

- 6) mefâ'ilün / fe'ilâtün / mefâ'ilün / fe'ilün
v — v — / v v — — / v — v — / v v —

- 7) müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün
— — v — / — — v — / — — v — / — — v —

8) mef'ûlü / fâ'ilâtün / mef'ûlü / fâ'ilâtün
— — v / —v — — / — —v / — v — —

9) mefâ'ilün / mefâ'ilün / fe'ülün
v — — — / v — — — / v — —

10) fe'ilâtün / mefâ'ilün / fe'ilün
v v — — / v — v — / v v —

11) fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün
— v — — / —v — — / —v —

Kafiye ve Redif

Kafiye, Divan şiirinde en az iki mısra sonunda yer alan kelime kök veya gövdelerinin sonundaki ses tekrarlarına verilen isimdir.

Mısra sonlarında kafiyeden sonra gelen aynı anlamlı sözcük ve ek tekrarlarına ise redif denir. Tek ses tekrarıyla oluşan kafiye *mücerred*, birden fazla ses tekrarıyla oluşan kafiye ise *mürekkab kafiye* denir. Mürekkab kafiyenin *mürdef*, *mukayyed* ve *mü'esses* olmak üzere üç çeşidi vardır (Dilçin, 2005: 3-72; İpekten, 2011: 129-279; Saraç, 2011: 102-147).

Mahlas ve Mazmun

Mahlas, Divan şairlerinin İran şiir geleneğine uyarak şiirlerinde kullandıkları *takma ad*lardır. Divan edebiyatında şairlerin büyük bir kısmı mahlas kullanmış ancak Kadı Burhaneddin, Kemal Paşazade gibi şairler mahlas kullanmamıştır. Mahlaslar genellikle birtakım isimlerin sonuna nispet “-î”si getirilerek elde edilir: Zâtî, Fuzûlî, Emrî gibi. Bazı şairler ise nispet “-î”si almamış kelimeleri mahlas olarak kullanmışlardır: Yahyâ, Nedîm gibi.

Mazmun, şairlerin bir düşüncüyü, bir kavramı veya bir manayı, beyitte bir takım ipuçları vermek suretiyle ifade etmeleridir. Fuzûlî'nin aşağıya aldığımız,

Gülistân-ı ser-i kûyun sıfatın bâb bâb ey gül
 Hat-ı reyhân ile cedvel çeküp gülzâra yazmışlar
 şeklindeki beytinde “bâb bâb”, “hat”, “reyhân”, “cedvel”
 kelimelerinin bir arada kullanılmasından ötürü Molla Câmi’nin
Gülistan isimli meşhur eserinin kastedildiği; dolayısıyla beyitte
Gülistân mazmunun bulunduğu kabul edilir.

Divan Şiirinde Edebî Sanatlar

Divan şiiri, belli bir kültür birikimi ile yazılan ya da söylenen ve zamanla edebî geleneği oluşmuş bir şiirdir. Gelenek haline dönüşen kurallar, başlangıç döneminden itibaren bu şiirde etkili olmuştur. Divan şiirinin hem estetik kuralları hem de içeriğinin (konuların) sınırları, gelenek tarafından belirlenmiştir.

Divan şairleri, geleneğin çizdiği genel çerçevenin sınırlarını aşmadan geleneğin kendisine sunduğu imkânlar ile sanat değeri yüksek şiirler yazmaya çalışmışlardır (Saraç, 2011: 14). Divan şiirinde şairlerin sınırlı malzeme ile belli kurallara göre anlam ve ahenk yönünden güzel, etkileyici ve orijinal şiir yazmak için kullandıkları önemli araçlardan biri de estetik esaslarını Arap belâğatinin¹ belirlediği edebî sanatlardır.

Edebî sanatlar, belâgat ilminin beyân ve bedî bölümlerinde anlatılır. Divan şiirinde görülen edebî sanatlar, genel olarak “anlam sanatları” ve “söz sanatları” şeklinde ikiye ayrılır. Bu başlıklar altında yer alan edebî sanatlar aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

¹ Bir düşünce veya duygunun yerinde, zamanında ve anlamı en açık şekilde, akıcı bir dille ifade edilmesine **belâgat** denir. Belâgat, Arap sözlü edebiyatında önce bir “meleke” ve “edebî tenkit” şeklinde gelişmiştir. İslâmiyetten sonra *Kur’an-ı Kerîm*’in i’câzını ortaya koyma, onun üslubunu beyân etme çalışmalarına bağlı olarak Arap dili ve edebiyatında bağımsız bir ilim haline gelmiştir. Belâgat ilmi, *meânî*, *beyân* ve *bedî* adları verilen üç kısma ayrılır. *Meânî*, düşünce, duygu veya durumun cümlelerde en iyi nasıl ifade edileceğini; cümle şekilleri ve bunların kullanılışını; *beyân*, maksadın birbirinden farklı ve güzel nasıl ifade edileceğini; *bedî*, söze anlam ve ahenk yönünden güzellik verme yollarını gösterir (Şanlı, 2010: XVII; Saraç, 2011:10).

A) Anlam sanatları

1) Mecâzla ilgili sanatlar: Mecâz, Teşbîh, İsti'âre, Kinâye, Ta'rîz.

2) Anlamla ilgili sanatlar: Tenâsüb, Leff ü Neşr, Tezâd, İhâm-ı Tezâd, Mukâbele, Cem-Tefrîk-Taksîm, Tensîkü's-Sıfât, Rücû', Tecrîd, İltifât, Tevriye, İstihdâm, Müşâkele, Mübâlağa, İdmâc, Tecâhül-i Ârif, İstifhâm, Hüsn-i Ta'lîl, Te'kidü'l-Medh Bimâ Yüşbihü'z-Zem, Te'kidü'z-Zem Bimâ Yüşbihü'l-Medh, Mezheb-i Kelâmî, Tekrîr.

B) Söz Sanatları

1) Ses Tekrarına Dayanan Söz Sanatları: Cinâs, İştikâk, İrsâd.

2) Kelime Tekrarına Dayanan Söz Sanatları: İ'âde, Aks, Reddû'l-Acüz Ale's-Sadr, Kalb, Tarsî.

3) Ortak Malzemeyi Kullanmaya Dayanan Sanatlar: İktibâs, İrsâl-i Mesel, Tazmîn, Telmîh.

Yukarıda belirtilen sanatların dışında, şiirlerde harf ve yazının kullanım şekillerine bağlı olarak ortaya çıkan muamma, lügaz, telmî' ve sihr-i helâl adı verilen belâgate dahil hünerler de bulunmaktadır (Dilçin, 2005: 405-507; Aksoyak, 2009: 275-302; Şanlı, 2010; Saraç, 2013).

Sonuç

Divan Edebiyatı, Türk edebiyatının XIII-XIX. yüzyıllar arasında Anadolu'da -özellikle Osmanlı coğrafyasında- gelişip edebî bir gelenek haline gelmiş bir edebî dönemdir. Bu edebî döneme XX. yüzyılın başlarından itibaren farklı birçok isim verilmiş ancak bu isimlerden en yaygın kullanılanı "Divan Edebiyatı" olmuştur. Sırasıyla Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapan Bursa, Edirne ve İstanbul gibi önemli kültür merkezlerinde gelişen Divan edebiyatı, geliştiği bu merkezlere bağlı olarak bir şehir ve aydın edebiyatıdır. Nesre göre nazmın önde olduğu bu edebiyatın gelişip şekillenmesinde Arap belâgatı ile Fars edebiyatının estetik kurallarının önemli etkisi vardır. Bütün bunlardan dolayı, Divan şiirini anlayıp kavrayabilmek için, bu şiirin kültür altyapısını, Arap belâgatini ve Fars edebiyatının estetik kurallarını bilmek gerekir. Diğer yandan Osmanlı döneminde Divan edebiyatının yanında Halk edebiyatı ve Tekke edebiyatı da aynı kaynaktan beslenerek devam etmiştir.

Zamanla gelişerek klâsik bir görünüm kazanan Divan edebiyatı, şair tezkireleri ve çeşitli meslek erbabından şair, yazar ve sanatkârları konu alan biyografiler, mecmua adı verilen antolojiler ve ansiklopedik eserler, bibliyografyalar, sözlükler ve belâgate (edebiyat teorisine) dair eserler ile referans kaynaklarını oluşturmuştur.

Divan edebiyatı, padişah, şehzade ve devlet adamlarının şair ve sanatkârları koruyup desteklemelerine bağlı olarak, Osmanlının önemli kültür merkezleri olan Bursa, Edirne ve İstanbul başta olmak üzere, yaklaşık 221 merkezde yetişen çok sayıda şairle canlı bir şekilde devam etmiştir.

XIII. yüzyılın sonlarında ilk eserlerini vermeye başlayan Divan edebiyatı, gelişim sürecinde görülen farklı üsluplara göre, üç döneme ayrılır. Birinci dönem adı verilen XIII. yüzyılın sonları ile XIV. yüzyılın sonları arasını kapsayan sürede, bu edebiyatın İran edebiyatı etkisinde gelişmeye başladığı, Türkçe kelimelerin daha çok olduğu görülür. İkinci dönem olan XIV. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın başlarını kapsayan sürede, Türkçe özgün eserlerin yazıldığı ve İran edebiyatının etkisinin azaldığı farkedilir. Üçüncü dönem olan XVII. yüzyıl başlarından XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan sürede ise, klâsik tarzda ve üslupta eserlerin yanında, İran edebiyatındaki üslup değişikliklerine bağlı olarak Sebk-i Hindî adı verilen edebî akımın etkisi hissedilir.

Divan edebiyatı döneminde manzum ve mensur eserleri, genel olarak “divanlar/divançeler”, “mesneviler”, “şiiir mecmuaları” ve “mensur eserler” şeklinde tasnif etmek mümkündür.

Şiirin ön plânda olduğu Divan edebiyatında, şairler geleneğin belirlediği kurallara göre ve çizdiği sınırlar içinde, belli konularda önceki şairlerin yolundan ayrılmadan şiir yazmak zorundadır. Divan şairleri arasında, geleneğin belirlediği çerçevede taklide düşmeden özgün şiirler yazabilen ve kendine has üslup oluşturabilenler, başarılı şair olarak kabul edilir.

Divan şairlerinin şiirlerinin yer aldığı eserlere, Arap ve Fars edebî anlayışına uygun olarak “Divan” adı verilmiştir. Şairler şiirlerinde ya kendi adlarını ya da “mahlas” denilen takma adları kullanmışlardır. Mahlaslar genellikle, Figânî, Murâdî örneklerinde olduğu gibi sonuna Farsça nispet “-î”si getirilerek oluşturulur. Ancak Nedîm, Yahyâ gibi sonunda nisbet “î”si olmayan kelimeler de mahlas olarak kullanılmıştır. Kadî Burhaneddin ve Kemal Paşazade gibi az sayıda şair ise şiirlerinde mahlas kullanmamıştır.

Nazım birimi “beyit” ve bend” olan Divan şiirinde, anlam ve söz güzelliğine önem verilmiştir. Zerreden yıldızlara kadar her türlü somut ve soyut konunun ele alındığı görülen Divan şiirinde, daha çok öne çıkan konular aşk ve güzelliştir. Hemen birçok şairin şiirlerinde yer verdiği tasavvuf ise, şairlere mecazî ve sembolik bir dille rahat ve kolay şiir yazma imkânı sağlamıştır. Şiirlerde en çok işlenen aşk ve güzellik konularına bağlı olarak ön plânda olan insan tipleri ise sevgili-âşık-rakip üçlüsüdür. Şairlerin anlam ve söz güzelliğini sağlamada en büyük yardımcıları, mazmunlar, aruz, kafiye, redif ve edebî sanatlar olmuştur. Nazma göre daha geri plânda kalan Divan nesrinde ise, daha çok dinî, ahlakî, didaktik mahiyette eserlerin yazıldığı görülür ve nesirlerin büyük bir kısmı bu amaca hizmet eden tarih, tezkire, şerh, sözlük, seyâhat, bibliyografya ve ansiklopedi türünde yazılmıştır.

XIII. yüzyıl sonlarında başlayıp yaklaşık altı yüzyıl devam ederek XIX. yüzyılın ikinci yarısında son bulan Divan edebiyatı, bazı üslup ve estetik özellikleri ile günümüz şair ve yazarları üzerindeki etkisini hâlâ sürdürmektedir.

KAYNAKLAR

- Akün, Ö. F. (1994). “Divan Edebiyatı”, *TDVİA*, C. 9, İstanbul.
- Ayyıldız, M.-Birgören, H. (2005). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara: Akçağ Yay.
- Aksoyak, İ. H. (2009). “Edebî Sanatlar”, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Edit. Mustafa İsen, Ankara: Grafiker Yay.
- Çaldak, S. (2006). “Eski Türk Edebiyatında Nesir (Düz Yazı)”, *Eğitim*, Ankara: MEB Yay.
- Çavuşoğlu, M. (1986). “Divan Şiiri”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, Sayı, 415-416-417, Ankara: TDK Yay.
- Dilçin, C. (2011). “Cumhuriyetin 80. Yılında Divan Şiiri Üzerine Düşünceler”, *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Kabalcı Yay.
- Dilçin, C. (2005). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: TDK Yay.
- Gönel, H. 2(2012). “Divan Edebiyatı Açısından Bir Kültür Merkezi Olarak Bosna”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Balkan Özel Sayısı*, 2012/2, s. 6-21.

- Gürer, A. (2011). *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Biçim ve Ölçü*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fak. Yay.
- İpekten, H. (2011). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul: Dergâh Yay., 14. bas.
- İsen, M. (1997). *Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara: Akçağ Yay.
- İsen, M. (2010). *Tezkireden Biyografiye*, Kapı Yay., İstanbul.
- Kurnaz, C. (2009). „Divan Edebiyatı ve Türk Kimliği“. *Türk Kimliği: Ayvaz Gökdemir’e Armağan-2*, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- Mazıoğlu, H. (2009). “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar Divan Şiirinin Genel Durumu ve XVIII. Yüzyıl Şiiri İçerisinde Nedim’in Yeri”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Ankara: TDK Yay.
- Onay, A. T. (2000). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara: Akçağ Yay.
- Saraç, M. A. Y. (2011). *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Biçim ve Ölçü*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fak. Yay.
- Saraç, M. A. Y. (2013). *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fak. Yay.
- Şanlı, İ. (2010). *Muhammed bin Muhammed Altıparmak Telhîs Tercümesi (Tenkitli Metin)*, Ankara: Ürün Yay.
- Üstüner, K. (2007). *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Ankara: Birleşik Dağıtım Kitavebi.
- Yavuz, K. (2011). “XII-XIII. Yüzyıllar Batı Türk Edebiyatı I: Anadolu’da Gelişen Türk Edebiyatı”, *VIII-XIII. Yüzyıllar Türk Edebiyatı*, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yay., 1. bas.
- Yavuz, K. (2013). “XIV. Yüzyıl Batı Türk Edebiyatı I: Anadolu ve Azeri Sahası Türk Edebiyatı”, *XIV-XV. Yüzyıllar Türk Edebiyatı*, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yay., 2. bas.

Recenzent: dr. sc. Hanife Özer, Univerzitet Abant İzet Baysal, Balu, Turska

Lektor: dr. sc. Lemi Akın